

اسفندیار معتمدی

اسناد ابوالقاسم قربانی

۱۳۸۰ - ۱۲۹۰

سپس در دانشگاه، به تدریس ریاضیات و پژوهش و نگارش پرداخت.

استاد قربانی از سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۴۵ سرپرست دانشجویان ایرانی و ریزن فرهنگی در ژنو سویس بود. در این مدت فرصت یافت مطالعات و تحقیقات خود را در زمینه تاریخ ریاضیات در ایران و جهان اسلام، با استفاده از منابع غنی موجود در کتابخانه‌ها و ایران‌شناسان و بزرگان تاریخ علم در اروپا، دنبال کند. او با آمادگی و توان خدمت بیشتر، به ایران بازگشت و تا پایان حیات پربارش، تا آن‌جا که می‌توانست به تدریس و تحقیق و تألیف و ترجمه ادامه داد. استاد ابوالقاسم قربانی ۴۷ عنوان کتاب درسی ریاضی برای دبستان و دبیرستان، ۱۰ عنوان تاریخ ریاضیات و ۱۱ عنوان نیز تألیف با ترجمه در علم و علوم ریاضی و جمعاً ۶۸ جلد کتاب، نوشت. بعضی از تألیفات با همکاری دوستش حسن صفاری بود. از کتاب‌های تألیفی او چهار جلد به عنوان کتاب سال کشور انتخاب شدند. مقالاتی علمی که او می‌نوشت، فراوان و همه قابل استناد بودند.

از نخستین کتاب‌های تألیفی استاد قربانی، کتاب «حل المسائل مکانیک» برای دوره دوم دبیرستان است. در ابتدای این کتاب چنین نوشته است:

«این کتاب را به یاد خاطرات ایام شیرین دانشجویی، به پیشگاه اولیا و استادان محترم دانشکده علوم و به نام صمیمیت و دل‌بستگی، به جامعه لیسانسیه‌های دانش‌سرای عالی تقدیم می‌نمایم. امضا - ابوالقاسم قربانی»

در مقدمه کتاب که آن را در سال ۱۳۱۶، پس از سه سال تدریس نوشته، از استادش پرفسور **تقی فاطمی** و دوستش **حسن صفاری** و نیز از **محمدجعفر ادب**، مدیر کتابخانه ادب یاد کرده است.

کتاب‌های درسی ریاضی صفاری-قربانی، دقیق، ساده و با عباراتی کوتاه و تصاویری روشن و اصطلاحاتی یکسان نوشته شده بود. نظم فکری و ارتباط و پیوستگی در مجموع آن‌ها وجود داشت و بسیاری از آن‌ها را دانش‌آموزان به

در سال‌های تحصیل در دبیرستان (۳۶-۱۳۳۰) بسیاری از کتاب‌های درسی ریاضی ما تألیف آقایان **ابوالقاسم قربانی** و **حسن صفاری** بود. این کتاب‌ها شامل حساب، جبر، هندسه، مثلثات و هیئت بود که همه را به نام صفاری قربانی می‌شناختیم. در دومین سال تحصیل در دانش‌سرای عالی تهران (۳۸-۱۳۳۷)، چهره آرام و دل‌نشین معلم ریاضی و پژوهشگر دانای تاریخ علم در ایران را در کلاس درسی دیدم. استادی درس تاریخ علم در کلاس ما به عهده **منوچهر تسلیمی** بود. زمانی که در ادامه تدریس خود از تاریخ در یونان و اسکندریه گذشت و به دوره اسلامی رسید، مژده داد که از استاد ابوالقاسم قربانی دعوت کرده‌ام در چند جلسه، تاریخ علم در ایران و اسلام و نوآوری‌های مسلمانان را مورد بحث قرار دهند. این دعوت از سوی ایشان پذیرفته شد و هفته بعد در تالار اجتماعات حضور یافتند. دکتر تسلیمی پس از معرفی ایشان، خود در ردیف دانشجویان رشته علمی حاضر در جلسه نشست و به سخنان استاد گوش داد و یادداشت برداشت.

در آن مجلس درس بود که نه تنها به عظمت کارهای علمی و خلافت و نوآوری‌های مسلمانان در علوم گوناگون، به ویژه در ریاضیات و اخترشناسی و گاه‌شماری، بلکه به نظم، دقت، موشکافی، پرسشگری و بالاتر از آن به عشق و ادب و عمق مطالعات معلم راستین پی بردم. درس این استاد آن اندازه برانگیزاننده شده بود که از همان روزها مرا به پژوهش در تاریخ علم ایران و اسلام برانگیخت؛ طوری که هر قدر در آن جلوتر می‌روم علاقه‌مندتر می‌شوم و به عظمت کاری که دانشمندان کرده‌اند، بیشتر پی می‌برم. راستی ابوالقاسم قربانی که بود و چه کرد؟

ابوالقاسم در سال ۱۲۹۰ خورشیدی در تهران زاده شد. تحصیلات خود را در همین شهر آغاز کرد و به پایان برد. از مدرسه سن لویی که وابسته به فرانسوی‌ها بود دیپلم و از دانش‌سرای عالی تهران در سال ۱۳۱۲ لیسانس ریاضی گرفت. پس از گذراندن دوره خدمت نظام وظیفه، به استخدام وزارت فرهنگ درآمد و در دبیرستان‌ها، دانش‌سراهای مقدماتی و

صورت «خودآموز» خواندند و امتحان دادند و به تحصیلات عالی دست یافتند و پایه‌های علمی کشور را تشکیل دادند. خدمتی که شادروان استاد ابوالقاسم قربانی و دیگر معلمان نویسنده و اهل قلم در تألیف کتاب‌های درسی کردند و علم و ادب و هنر و تاریخ و انواع دانستنی‌ها را نظم بخشیدند و ساده کردند و مواد خواندنی برای دانش‌آموزان تهیه کردند، بسیار اثربخش و باارزش بود و هست. همان‌ها بودند که براساس علاقه شخصی و احساس مسئولیت اجتماعی، از ابتدای تأسیس مدارس جدید در کشور کتاب درسی نوشتند، تدریس کردند، به آموزش معلمان پرداختند و بذریع علم و فرهنگ را در جامعه خمود و خواب‌آلود افشاندند و بیداری و پویایی و حرکت به سوی دانایی و تولید اندیشه و علم و فن را به ارمغان آوردند.

معلم مورخ

استاد ابوالقاسم قربانی، خدمت بزرگ دیگری نیز کرد و آن، کار در تاریخ علم به ویژه ریاضیات بود. این استاد، زبان‌های انگلیسی، فرانسه و عربی را خوب می‌دانست. ریاضیات را تا حد لیسانس بسیار خوب خوانده بود. در برابر جامعه و تاریخ آن احساس مسئولیت می‌کرد. هویت دینی و ملی ایرانی اسلامی خود را باور داشت. اهل کار و تلاش بود، امکانات و منابع را با پی‌گیری و جست‌وجو به دست آورد و به پژوهشی عمیق در تاریخ ریاضیات ایران و اسلام دست زد.

یکی از آثار ارزشمند استاد قربانی، کتاب **زندگی‌نامه ریاضی‌دانان دوره اسلامی**، از سده سوم تا سده یازدهم هجری است. در دیباچه این کتاب چنین می‌خوانیم:

«کسانی که بخواهند در ریاضیات دوره اسلامی و یا درباره آثار برخی از ریاضی‌دانان آن دوره به پژوهش بپردازند، می‌توانند از کتاب حاضر استفاده کنند. چه در این کتاب، زندگی‌نامه ۱۶۷ نفر از ریاضی‌دانانی که از اواخر سده دوم تا اوایل سده دوازدهم هجری در یکی از کشورهای اسلامی می‌زیسته و یا کتاب و رساله یا مقاله‌ای در باب ریاضیات خالص (یعنی حساب و هندسه و جبر و مثلثات و نظریه مقدماتی اعداد) پدید آورده‌اند، به اختصار ثبت شده است [از ۱۶۷ نفر ریاضی‌دان، ۷۵ نفر ایرانی و ۹۲ نفر از مجموع سایر کشورها].

در این کتاب، قربانی برای هر یک از ریاضی‌دانان، مقاله‌ای مستقل نوشته و آن‌ها را به ترتیب الفبایی مرتب کرده است. در هر مقاله، یک ریاضی‌دان را به اختصار معرفی کرده و فهرست کتاب‌هایی را که نوشته، آورده و جالب‌تر آن که کتاب‌خانه‌ای را که نسخه‌های خطی هر یک از آثار ریاضی‌دانان در آن‌جا موجود است، نام برده است.

استاد قربانی بر این باور است که: تاریخ ریاضیات و زندگی‌نامه ریاضی‌دانان دو موضوع متفاوت‌اند که تا اندازه‌ای به هم بستگی دارند و در حقیقت دومی مقدمه‌ای برای اولی است. مثلاً در تاریخ ریاضیات، هنگامی که از سیر تحول علم جبر در دوره اسلامی بحث می‌شود، از خوارزمی، و ابوکامل مصری و کرجی و عمر خیام و شرف‌الدین طوسی

و عده‌ای دیگر سخن به میان می‌آید و به برخی از آثار آنان که با موضوع مورد بحث بستگی دارد، اشاره می‌شود. ولی در آن‌جا مجال آن نیست که توضیح داده شود، مثلاً کرجی که بوده و چه آثاری در ریاضیات به وجود آورده و چه پژوهش‌هایی درباره آثار او انجام گرفته و کدام یک از تألیفات وی از دستبرد حوادث مصون مانده و نسخه‌های خطی آثار وی در کدام کتاب‌خانه در دست‌رس است و چه آثاری از وی به چاپ رسیده است. این مطالب باید در زندگی‌نامه علمی کرجی مورد بحث قرار گیرد.

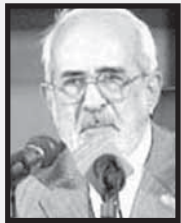
تألیفات استاد قربانی در موضوع تاریخ ریاضیات دو نوع است. یکی نوشته‌ای که گروهی از ریاضی‌دانان را در بر می‌گیرد و دیگری کتابی که به معرفی یک ریاضی‌دان اختصاص دارد. از نوع اول، کتاب **ریاضی‌دانان ایرانی و زندگی‌نامه ریاضی‌دانان دوره اسلامی** است و نوع دوم مانند **بیرونی‌نامه** و **نسوی‌نامه** است.

تألیفات استاد ابوالقاسم قربانی در تاریخ ریاضیات

۱. بوزجانی‌نامه (با همکاری محمدعلی شیخان)
۲. بیرونی‌نامه. تحقیقی در آثار ریاضی ابوریحان بیرونی. انتشارات انجمن آثار ملی. ۱۳۵۳.
۳. تحریر استخراج الاوتار تألیف ابوریحان بیرونی. انتشارات انجمن آثار ملی. ۱۳۵۵.
۴. دو ریاضی‌دان ایرانی و شمه‌ای درباره اعداد متحابه. مدرسه عالی دختران. ۱۳۴۷.
۵. زندگی‌نامه ریاضی‌دانان دوره اسلامی از سده سوم تا سده یازدهم هجری. شرکت نشر دانشگاهی. ۱۳۶۵.
۶. فارسی‌نامه در شرح احوال و آثار کمال‌الدین فارسی، ریاضی‌دان و نورشناسی ایرانی. نشر هما. ۱۳۶۳.
۷. نسوی‌نامه. تهران. بنیاد فرهنگ ایران. ۱۳۵۱.
۸. کاشانی‌نامه. احوال و آثار غیاث‌الدین جمشید کاشانی. مرکز نشر دانشگاهی. ۱۳۶۸.

استاد ابوالقاسم قربانی و تنی چند از معلمان بزرگ علم و اخلاق مانند جلال‌الدین همایی، احمد آرام، احمد بیرشک، پرویز شهریاری، دکتر غلامحسین مصاحب و دکتر سید حسین نصر، با کاوش در تاریخ علم ایران و اسلام، آثار ارزشمندی به وجود آوردند و با معرفی بزرگان علم و مفاخر ایران، جوانان کشور را با آثار گذشتگان پرافتخار خود آشنا کردند و پیام دادند که جامعه ایرانی می‌تواند هم‌چنان گذشته، فرزندان چون ابوعلی سینا و ابوریحان و خواجه‌نصیر پرورش دهد و فرهنگ و تمدنی پویا و انسانی به‌وجود آورد.

* از آقایان دکتر محمد باقری و یونس مهدوی که مجله را در تهیه تصاویر شادروان ابوالقاسم قربانی کمک کردند سپاس‌گزاریم.

ابوالفضل بهرام پور
(۱۳۲۰)

معلم قرآن پژوه، زنجان.

استاد ابوالفضل بهرام پور چهره نام‌آشنای قرآن پژوهی و ترجمه قرآن در سطح کشور است. وی که دارای تحصیلات حوزوی و دانشگاهی است، مدرک دانشگامی خود را در رشته ادبیات و علوم قرآنی از دانشکده الهیات دانشگاه تهران دریافت کرد. او در سال ۱۳۴۴ به استخدام آموزش و پرورش درآمد و در همان سال‌ها با شهید دکتر بهشتی و شهید باهنر در زمینه مسائل قرآنی و دینی همکاری داشت و از چهره‌های فعال سیاسی بود. از این رو پس از انقلاب به همکاری در امور اجرایی دعوت شد و سمت‌هایی مانند: شهردار و فرماندار زنجان (۶۰-۵۸)، فرماندار لاهیجان (۶۷) و مروج فرهنگی ایران در جمهوری آذربایجان (۷۲) را به عهده گرفت. وی در سال ۱۳۶۵ سرپرست مدارس جمهوری اسلامی در امارات متحده عربی شد. فعالیت‌های اصلی استاد بهرام پور در زمینه علوم قرآنی است. ترجمه و تفسیر یک جلدی از قرآن کریم یکی از ترجمه‌های موفق در میان ترجمه‌های سال‌های اخیر است.